

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 14.04.2025

Kabul Tarihi / Accepted: 06.09.2025

Guluzade, P. (2025). Modernleşme sürecinde Türk aydınının hükümdar veya halife algısı. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(26), 217-230. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1675677>

**MODERNLEŞME SÜRECİNDE TÜRK AYDINININ HÜKÜMDAR VEYA HALİFE
ALGISI**

Pasha GULUZADE¹

ÖZ

Hükümdar XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Türk yönetim sisteminin en tepe noktasında yer almaktadır. Onun idare şekli, tavrı, bilgisi ve diğer yöneticilerle olan ilişkisi aynı zamanda devletin yönetim şeklini belirlemektedir. Özellikle dini bir görünüm kazanan hükümdarın toplumdaki etkisi daha da artmıştır. Hükümdarın halife olarak kabulü ve son karar mercii olması yaşananlardan sorumlu kimse durumuna gelmesine olanak sağlamıştır. Modernleşme sürecinde Türk düşünürlerinin bazıları hükümdar veya halifeden yanayken, bazılarıysa buna gerek olmadığını söylemektedirler. Düşünürler hükümdarın tanımını vererek onun varlığının toplum için yararlı olduğuna işaret etmişlerdir. Modernleşmeyle birlikte yönetim şeklinin de değişmesi gerektiğini öne süren düşünürler bu makamın etkisinin kalmadığını belirtmiş ve söz konusu makamın da tartışmaya açık olduğunu benimsemişlerdir. Halife veya hükümdarın modern dünyaya ayak uydurma sürecinde sorunlar yaratacağına işaret etmişlerdir. Çalışmada modernleşme döneminin Türk düşünürlerinin ileri sürdüğü görüşler ışığında hükümdar veya halife açısından yönetim algısı felsefi olarak temellendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hükümdar, Toplum, Halife, Düşünür, Sorun.

**THE TURKISH INTELLECTUAL PERCEPTION OF THE SOVEREIGN OR
CALIPH IN THE MODERNIZATION PROCESS**

ABSTRACT

The Sovereign until the first quarter of the 20th century, was at the top of the Turkish administrative system. Its governmental style, attitude, knowledge and relationship with other administrators also determine the state's administration style. The ruler's influence in society, particularly as he took on a religious aspect, increased. His acceptance as caliph and his position as the final decision-making authority allowed him to become the person responsible for events. While some of the thinkers of the modernization process are in favor of the sovereign or caliph, others say that it is not necessary. By giving the definition of the sovereign, the thinkers pointed out that his existence is beneficial for the society. Thinkers who argued that the form of government should change with modernization stated that this position had lost its influence and that the position in question was also open to debate. For this reason, they pointed out that the caliph or the sovereign would create problems in the process of keeping up with the modern world. In the study, the perception of governance from the perspective of the ruler or caliph is philosophically based in the light of the views put forward by the Turkish thinkers of the modernization period.

Keywords: Sovereign, Society, Caliph, Thinker, Problem.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Felsefe ve Sosyal Bilimler Bölümü, e-prquluzade@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0456-0799>

Giriş

Toplumsal yaşamda neredeyse hayatın bütün evresine girmeyi başaran din her zaman kendi etkisini gösteren önemli etkenlerden biri olmuştur. Bu yüzden de dönüşüm yaşandığı süreçte din göz ardı edilmemiştir. Modernleşme sürecinde mevcut sistemi tartışmaya açan Türk aydını hiç kuşkusuz dinle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu da aydının bir anlamda halkı karşısına alması demektir. Sonuçta din toplumu pekiştiren etkenlerden biri olarak benimsenmiştir. Pekişme ve birlikteliğin etkinliği de hükümdardan geçmektedir. Hükümdarın varlığı somut olarak aynı dinden olan bireylerin birlikte hareket etmesine olanak sağlamaktadır.

Hükümdar Türk yönetim sisteminde birleştirici bir etken olarak toplum tarafından kabul görmektedir. O toplumdaki en yetkin kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun bilgi durumu, tutumu ve ortaya koyduğu tavrı devletin yönetimine de etki etmektedir. Toplum yönetiminde etkili olan hükümdar aynı zamanda dini bir görünüme de sahiptir. Sonuçta o toplumun gözünde dinin koruyucusu olarak kabul görmektedir. Özellikle İslamiyet sonrası dönemde Türk hükümdarı bütün yetkisini Allah'tan alan kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle hükümdar toplumda Allah tarafından halkı yönetmek için görevlendirilmiş biri olarak kabul görmektedir. Böyle durumda hükümdarın yetkisini sınırlayabilecek etkenlerin başında din veya gelenek gelmektedir (Resulzade, 2014, s. 50). Dini bir meşruiyete sahip olan hükümdar istediğini yapma imkanı elde etmiş olur. Toplumda Allah'ın görevlendirdiği kişi olarak görülen yönetimin başı veya hükümdar sıradan halktan daha yüksek bir mevkiye sahiptir. Hakimiyet Allah tarafından hükümdara verilmişse o çoban, halk ise sürü rolünü oynamaktadır. Yani sorumluluk sadece çobana ait olduğu için kararların alınması ve uygulanması da ona bağlıdır (Rəsulzadə, 1991, s. 27). Halk ise böyle bir sistemde itaat eden kısmı oluşturmaktadır. Sonuçta dini bir meşruiyete sahip seçkin biri tarafından yönetilmektedir.

Türk İslam dünyasında (özellikle Osmanlı) aynı zamanda dini lider olarak kabul edilen hükümdar halife unvanına da sahip kimse olarak benimsenmiştir. Müslümanların korunması, dinin tebliği gibi meseleler halifenin en önemli görevlerinden biri olarak benimsenmektedir. Önceleri önemli konuma sahip olan hükümdar özellikle Batı karşısında alınan yenilgilerden sonra etkisini kaybetmeye başlamıştır. Gerileme dönemiyle birlikte sorunların üstesinden gelme yetisini de kaybetmeye başlayan hükümdar devleti kurtarma girişimlerinde de başarısız bir görünüm sergilemiştir. Gelişmeler Batı'yı İslam ve Türk dünyasında karşısında üstün konuma getirmiştir. Güçlü olanın taklidine veya onun yakaladığı seviyeye erişmek amacıyla diğer toplumlar gibi Müslüman Türk dünyasında da modernleşme sürecine olan ihtiyaç giderek artmıştır. Söz konusu süreçle birlikte eski sistem sorgulanmaya başlamış ve yenisinin benimsenilmesinin daha yararlı olacağı düşünülmüştür. XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren İslam ve Türk dünyasında neredeyse devletin tüm kurumlarının dönüştürülmesine ilişkin görüşler ortaya atılmıştır. Modernleşme süreciyle birlikte hiç kuşkusuz hükümdar veya halifenin önemi konusu da tartışmaya açılmıştır. Dönemin düşünürleri tarafından hükümdar veya halifenin önemi, tanımı gibi bir çok sorular ileri sürülmüş ve görüşler belirtilmiştir. Modernleşen dünya düzeninde dini bir mevkiye sahip olan kurumun varlığının topluma yararının olup olmadığı konusu tartışılmıştır.

Hükümdarın saltanatının devamı için halkın bilime yönelmesi gerekmektedir. Bu sayede halk tek bir eylem veya gaye için birleşebilecektir. Hükümdar kendini milletin temsilcisi olarak görmeli ve en önemli misyonlarından birinin medeniyete doğru yönelme olduğunu bilmelidir. Korkuyla yönetilen bir halk her zaman itaat içinde tutulamaz (Axundzadə, 2005, s.

47). Kısaca hükümdarın kendini halife olarak tanımlaması onun görevinin veya misyonunun dini bağlamda yeniden ele alınmasına olanak sağlamıştır. Dönemin düşünürleri hükümdar veya halifeye ilişkin kendi görüşlerini ortaya koyarak bu süreci başlatmışlardır. Böylece hükümdar veya halifenin yönetimdeki etkisi, önemi ve varlığı gibi konular ele alınmıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle modernleşme sürecindeki düşünürlerin hükümdar veya halifenin önemine dair görüşlerine değinmek gerekmektedir.

Halife veya Hükümdarın Önemi

Ahmet Midhat, Türk modernleşmesinin bir çok düşünürü gibi beraber yaşamın zorunluluğuna vurgu yapmaktadır. Ona göre insanları beraber yaşamaya mecbur eden, kendi gereksinimlerini karşılamak ve tehlikelere karşı beraber direnmektir. Birlikte yaşam, birtakım ilişkileri de kendi içinde barındırmaktadır. İnsanlar kendi aralarındaki ilişkileri belli bir düzene sokmak için görevler edinirler. Çünkü gereksinimlerin karşılanması gerekmektedir. Medeni bir varlık olarak bilinen insan birlikte yaşamı tercih ederken kendi hürriyetinden tam olarak vazgeçmemektedir. Sonuçta medeni bir toplumun oluşması hür bireylerin varlığına bağlıdır. Zaten birey de kendi mutluluğu için beraber hizmeti veya görevi kabul etmektedir. Görev dağıtımını da belli kurala veya yasaya uygun bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Kurallar, ilk zamanlar soyut ve gelenek olarak sonraki nesillere aktarılmaktaydı. Fakat gelenekler bir süre sonra ihtiyaçları tam olarak karşılayamamaya başladı. Bunun en esas nedenlerinden biri onların soyut olarak kalmasından kaynaklanmaktaydı. Yaptırım gücünden yoksun olan kural veya yasanın somut hale gelmesi için güç gerekmektedir. Bu gücü temsilen karşımıza hükümdar çıkmaktadır (Ahmet Midhat, 2004, s. 114). Sonuçta kural veya yasaların korunması için somut bir güç olarak hükümdarın varlığına ihtiyaç olduğu gerçeğini kabul etmek gerekmektedir.

Fakat hükümdarın tek başına kanunun somutlaşması için yeterli olduğunu söylemek zordur. Bu nedenle hükümdara yardımcıları gerekmektedir. Şu da belirtilmelidir ki, hükümdar elinde bulundurduğu yetkileri kendi istediklerini yapmak için kullanamaz. Bu yüzden de onun yetki sınırlarının kanunlar aracılığıyla belirlenmesine ihtiyaç var. Söz konusu kanunlar toplumdaki tüm fertleri kapsamaktadır. Ahmet Midhat'a göre fertlere toplumun tümü dahildir (Ahmet Midhat, 2004, s. 116). Düşünüre göre bir anlamda en iyi yönetim sistemi Osmanlılar tarafından kurulmuştur. Çünkü diğer devletler için öncelik her zaman kendi kavimleri olmuştur. Ve ülkede yaşayan diğer kavimlerin kurulan medeniyet nimetlerinden yararlanmasına izin verilmemiştir. Buna karşılık Osmanlı, kurulurken ne bir İslam devleti, ne de bir Türk devleti imajı vermiştir. İmparatorlukta müslimlerle birlikte gayri müslimler, Türklerle beraber diğer kavimler de yaşamışlardır. Ahmet Midhat'a göre burada önemli olan din, dil, ırk, mezhep ayrılığı değil, Osmanlı bayrağı etrafında birleşmektir (Dayanç, 2012, s. 843). Ahmet Midhat ortaya koyduğu görüşleriyle bir anlamda Osmanlı'nın yönetim politikasının her zaman orta yol olduğuna işaret etmektedir. Bu sürece hükümdarın dini ve örfî yasalara bağlı kalması da önemli katkı sağlamıştır.

Dönemin düşünürlerinden biri olan Mehmet Akif'e göre saltanat var olduğu için Hıristiyanların boyunduruğu altında olan Müslümanlara iyi davranılmaktadır. Bu nedenle de Osmanlı'nın çöküşü diğer devletlerin tebaası olan müslümanların durumuna menfî tesir edecektir. Zaten diğer hükümetler de Müslüman tebaaya Osmanlı'nın varlığını göz önünde bulundurarak muamele etmek yolunu seçmiştir (Mehmet Akif, 2011, s. 436). Düşünür

saltanatın varlığının önemine değinerek onun durumunun sadece ülke içindekileri değil, dışarıdaki Müslümanları da ilgilendirdiğini belirtmektedir. Böylece saltanatın korunmasının iç ve dış politika açısından değerine vurgu yapmaktadır. Fakat unutmamak lazım ki, diğer hükümetler tabiyetlerindeki halkları kendi amaçları doğrultusunda yönetmektedirler. Osmanlı`yla ilgili olan tutumları da hiç kuşkusuz kendi amaçlarını gerçekleştirmek açısından değerlendirilmelidir.

Hükümdar veya halifenin ümmetin birliği için önemli olduğunu belirten İsmail Hakkı İzmirli, bu makamdaki kişinin dinin himayecisi konumunu da vurgulamaktadır. Ona göre halifenin düşmanla muharebe etmek gibi kutsal görevi de vardır. Bu yüzden halifenin hilm ve kifayet gibi meziyetlere sahip olması elzendir. Cahil kimse hüküm vermeye, dini himayeye kadir değildir. O cihaddan korkar ve şeriatı tatbik etmede yetersiz kalır. Böyle biri siyaset-i diniye ve saltanat-ı dünyeviyeye ehil olamaz. Halife zalim de olmamalıdır. Çünkü Allah zalimleri sevmez ve kahreder (İsmail Hakkı, 1997, s. 142-143). Nitekim II. Abdülhamid döneminde Hilafet kurumuna ağırlık verilmiş ve Müslümanlar arasında bir birlikliğin sağlanılmasına çalışılmıştır (Gündüz, 2007, s. 33). I. Dünya Savaşı`nda da cihad ilan edilerek tüm Müslümanların halifenin etrafında birleşmesine de vurgu yapılmıştır.

Belirtildiği gibi Birinci Dünya Savaşı zamanı halife cihad ilan etmişti. Bu gibi durumlarda cihadın gayri müslimlere karşı ilan edildiği benimsenmektedir. Fakat, Almanya ve Avusturya gibi Hıristiyan devletlerin savaş zamanı Müslümanların dostu olarak tanıtıldığını da göz ardı etmemek gerekmektedir. Buna karşılık Hindistan, Tunus ve Fas'ta yaşayan Müslümanlar ise Osmanlılara karşı savaşmıştır. Hatta savaş sonrası süreçte bu Müslümanlar Hıristiyanlarla birlikte İstanbul'a girmişlerdi (Karal, 1980, s. 94). Bu da halifenin kararlarının tüm Müslümanlar tarafından benimsenmediğini göstermektedir.

Seyyid Bey hilafet meselesinin daha çok dünyevi tarafının olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu yüzden hilafeti daha çok millete ait haklar ve kamu menfaatleriyle ilgili bir makam olarak yorumlamaktadır. Seyyid Bey Peygamberin vefatı zamanı ve sonraki süreçte ashabın bu konu üzerinde görüş bildirmemesinin nedenin burada yattığını belirtmektedir. Çünkü kamu yararı zaman ve mekana göre değişmektedir ve bu nedenle de Kur`an-ı Kerim`de konuyla ilgili ayet yoktur. Yönetimle ilgili “Onların işleri kendi aralarında şura iledir” ayetine göre meşveret usulüne vurgu yapılmaktadır. Yani en çok tercih edilen yönetim tarzı on üç asır önce kutsal kitapta verilmiştir. Meşveretle hareket etmek ilahi takdire mazhar olmak anlamına gelmektedir. Buradan hareketle bizim de söz konusu yönetim tarzını benimsememiz gerekmektedir. Bireylerin hakkı ve kamu yararının iyi bir şekilde sağlanması için bu idare şekline ihtiyaç var (Seyyid Bey, 2011, s. 235). Halifenin varlığıyla birlikte meşveretin gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Böylece halifenin hata yapma ihtimalinin az olacağı kanısına varılmaktadır. Seyyid Bey burada daha çok Raşidi halifeler üzerinden değerlendirerek bir anlamda İslam`daki meşveretin iyi bir şekilde işlediğine vurgu yapmaktadır. Çünkü tarihi gerçeklikler ışığında söz konusu halifelerden sonra yönetime geçiş kan bağıyla gerçekleşmiştir.

Dönemin düşünürlerine göre devlet, her zaman dini hükümlere öncelik tanınmalıdır. Hükümetin güçlü olması şeriat hükümlerini uygulamasına bağlıdır. Sonuçta dinin politik yapısı toplumsal ilkelerden doğmuştur. Toplumsal dayanışma sözkonusudur. Siyasi hakimiyet ve kurumlar toplumsal dayanışmadan çıktığı için yardımlaşma örneği teşkil etmektedir. Müslüman toplumlarında siyasal kurumların amacı dindeki ahlak ve toplum anlayışının iyi bir şekilde uygulanmasıdır (Bıçak, 2013, s. 169). Bunun için de devlet başkanına ihtiyaç var. Halkın ona

itaat etmesi gerçeği göz ardı edilmemelidir. Devlet başkanı toplumsal ilkeleri din çerçevesinde gerçekleştirme yetkisine sahiptir. O, en ehliyetli kişi olarak kabul görmektedir. Bu yüzden de onun toplumun yararına çalışacağı benimsenmektedir. Devlet başkanı bu amaç doğrultusunda hareket etmezse, ona verilen yetki elinden alınarak başkasına verilecektir. Kısaca onun için en önemli görev İslam şeriatının sadık bir hizmetçisi olmaktır (Said Halim, 2003, s. 178). Devletin güçlü ve nüfuzlu olabilmesi için güç tek bir kişinin elinde olmalıdır. Said Halim'e göre, eğer hak ve imtiyazlar farklı kişilerin elinde olursa bunlar birbirlerine karşı gelerek kaosa olanak sağlayacaklar. Devlet başkanı yürütmenin en tepesi ve siyasal sistemin düzenleyicisidir. O çıkabilecek sorunları çözmek ve kurumları denetleme sorumluluğuna sahiptir. Başkan hem şeriat, hem de halkın seçtiği parlamento karşısında yürütmenin başı olarak sorumlu kişidir (Said Halim, 2003, s. 250). "Hükümdarlık makamını çok önemseyen Said Halim Paşa'ya göre ilim, fen ve sanatın, diyanet ve ahlakın, ilim ve irfan sahiplerinin en tabii hamisi, seçkin sınıfın en üstün şahsiyeti hükümdardır." (Bıçak, 2013, s. 169) İslami yönetime göre parlamentonun en önemli görevi yasa çıkarmak değildir. Parlamentonun en esas görevi hükümetin işleyişini denetlemektir. Burada esas amaç mevcut olanın daha mükemmel ve daha sağlam bir hale getirilmesidir. Çünkü İslam'da yasama siyasi değil, içtimai haktır. Kanun özel bir yetkiye bağlıdır ve bu yüzden kanun yapacak kişide itidal, ihtiyat, basiret ve tarafsızlık gibi özelliklerin bulunması gerekmektedir (Said Halim, 2011, s. 166). Tüm bunları da sağlayacak en önemli etkenlerin başında din gelmektedir. Bu yüzden Said Halim Paşa'ya göre İslam kanunlarına göre yetişen hükümdar veya halife Türk yönetimi için elzemdir.

Ebü'l Hüda Efendi'ye göre Müslüman toplumlarında güçlü bir padişaha ihtiyaç vardır. Peygamber devrinden itibaren ve kesintisiz olarak, siyasi iktidar sahibi imamet ve hilafet mevcuttur. O din ve şeriatın yüksek ahlaka sahip yardımcısıdır. Müslümanların selameti ve din düşmanlarının hücumlarının engellenmesi konusunda şevket ve iktidar sahibi olduğu için onun varolması çok önemlidir. Artan düşman hücumlarına karşılık vermek için bir birlikteliğe ihtiyaç var. Bunu da tüm Müslümanları kendi emri altında toplama gücüne sahip halife sultan yapabilmektedir (Kara, 2002, s. 16-17). Türkiye'nin hilafet yetkisini elinde bulundurması onun gücünü artırmaktadır. Hatta onun dünyanın büyük güçleri arasında yer almasına bile olanak sağlamaktadır. İslam'da siyasi açıdan güçlü bir teokratik yapı vardır. Bu da onu daha yaygın ve etkileyici kılmaktadır (Said Halim, 2004, s. 393). Batı'da şeriat olmadığı için onun yerini kral ve meclis almıştır. Kamu yararını gözetecek kararların alınması ve uygulanması için Kanun-ı Esasi kabul edilmiştir. Bu şeriatteki halife ve halk arasındaki ilişkiye benzemektedir. Oysa hükümdar veya halifenin yetkilerini kanunla sınırlamak, bir anlamda şeriata karşı çıkmak demektir. Zaten Kanun-ı Esasi de şeriatın hak ve vazifelerini korumak anlamına gelmektedir (Kara, 2002, s. 12).

Halifelik bütün İslam dünyasında siyasi, dünyevi en büyük başkanlıktır. Ferdin istibdadı, saltanatı değil, ümmetin başkanlığı sözkonusudur. Halife istila veya fuhata değil, Müslümanların ve İslam'ın korunmasına hizmet etmektedir (Musa Carullah, 1997, s. 50). Said Halim'e göre halife hükümdar değilse, hiçbir yetkiye sahip değildir. Bu nedenle halifelik için hükümdarın varlığı elzemdir. Sonuçta halife kendi ülkesinde yaşayanlarla birlikte tüm Müslümanların yöneticisi konumundadır. Bu da dayanışmaya olanak sağlamaktadır. Kısaca hangi hükümetin otoritesi altında olursa olsun bir Müslümanın hükümdarı halifeden başkası olamaz (Said Halim, 2004, s. 399). Said Halim böylece halifenin ne kadar etkili olduğuna vurgu yaparak önemini vurgulamaktadır. Fakat diğer hükümetlerin yönetiminde olan Müslümanlar

kendi krallarına itaat etmektedirler. Bundan başka oradaki Müslümanlar politik, ekonomik, teknolojik ve ordu açısından onlara tanınan imkanlardan yararlanmakta ve gelişmektedirler.

Mehmet Ubeydullah Efendi'ye göre meclis şeriata uygun değildir. Çünkü meşrutî yönetimde seçim vardır ve meclise seçilecek mebuslar sadece Müslümanlardan oluşmamaktadır. Dinsiz bir meclisin oluşması Müslümanlara mefni tesir edecektir. Eskiden emirler padişah tarafından verilmekteydi. Şimdi ise halk arasından seçilecek kişilerin de alınacak kararlara etki etme olanağı olacaktır. Zaten halkın kimleri vekil olarak seçeceğini de tam olarak kestirmek mümkün değildir (Akt.Kara, 2014, s. 165). Ubeydullah Efendi'nin halkın kimi seçeceği konusunda gerçekçi bir tutum sergilediğini söylemek mümkündür. Ama gayri müslimlerin yaşadığı bir devlette sadece Müslümanların meclise girmesi tartışılabilir. Osmanlı'da sadece Müslümanlar yaşamıyorlardı ve onların da yönetime katılma haklarının olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Müslüman ve gayri müslimlerin katıldığı mecliste toplumdaki sorunları daha iyi bir şekilde tespit edebilme imkanı oluşacaktır. Bunu aynı zamanda söz konusu dönemde toplumdaki birlikteliği ve dayanışmayı sağlama açısından etkili bir faktör olarak da değerlendirmek mümkündür. Tüm kavimlerin mecliste temsil edilmesi, hem içten, hem de dıştan gelebilecek tehlikelere birlikte engel olma imkanı vermektedir.

II Abdülhamit'e kadar halife unvanı neredeyse etkisiz bir şekilde kalmıştır. II Abdülmahit'in tahta geçmesiyle halifelik makamı yeniden canlandırılmış ve bu sayede sultanın tebaası olmayan Müslümanları bile etkisi altına alabileceği düşüncesi belirmişti. Kendi tahtını korumak için sultana en pratik ve uygun gelen yöntem buydu. Çünkü Asya Bozkırlarından gelen Osman Gazi'nin torunu olduğunu durmadan belirtmek yerine halifelik makamını kullanarak Müslümanları kendi etrafında toplamayı amaçlamıştı. Teorik ve geleneksel açıdan halifelik bölünmezdi ama, uygulamada Peygamber'in ölümünden sonra sorunlar başlamıştı. Nitekim Abdülhamit döneminde de durum değişmemişti (Toynbee & Kirkwood, 2009, s. 219-222). II. Abdülhamid döneminde lisan ve tarih üzerinden yapılan Türkçülük yaygınlaşmaya başladı. Padişah bu akımın etkisinin büyüdüğünü fark ettikten sonra lisana ilişkin yazılan makalelerin yayınlanmasını yasakladı. Padişah dış politikada Müslüman alemiyle bağlantılar kurma çabası içindeydi. İç siyasette de Müslümanlar arasında ayrımın olmamasına özen göstermekteydi. Ona göre devletin ayakta kalması için Müslümanlar arasındaki birlikteliğe ihtiyaç vardı. Gayri-müslimlerle anlaşılma ihtimalinin giderek azalması padişahı böyle bir politikaya itmmişti. Bunun için de milliyet davasının çok da yayılmaması gerektiğine kanaat getirmişti. Akçura padişahın bu tutumunu doğru bulmamakta ve aynı çatı altında Müslümanların toplanmasını hayal olarak değerlendirmekteydi (Akçura, 2001, s. 113-114). Yusuf Akçura'ya göre bazen böyle politika veya tutumlar insanı duygusal olarak etkileyebilmektedir. Bununla birlikte gerçekliğin göz ardı edilmemesine de ihtiyaç var. Çünkü duygusal yaklaşım veya tutum gerçeklerin anlaşılmasına zarar verebilmekte ve karşılaşılan sorunların çözümünde yetersiz kalınmasına neden olmaktadır.

Batı devletlerinin Müslümanları siyasi, ekonomik ve askeri olarak boyunduruk altına alması ve kültürül etkilerle İslam'ın değerlerinin zaafa uğratılması Müslümanların karşısındaki en büyük engellerdi. Bunun için de yabancı istilacıların Müslüman topraklarından çıkarılması gerekmektedir. Müslümanların tek bir yönetici-halife etrafında toplanmasıyla bu sorunun da biteceğine inanılmıştı. Bu tutum dönemin padişahı II Abdülhamid'e de oldukça çekici gelmişti. Sonuçta tebaası olmayan Müslümanları kontrol edebilme ve içte ona karşı çıkabilecekleri engelleme imkanına sahip oluyordu (Lewis, 2011, s. 463). Şunu da belirtmek gerekir ki, kendi

tebaası dışında daha çok Rusya ve Hindistan Müslümanlarının tanıdığı halifelik makamına sahip olan II Abdülhamid bu gücü ne gereğinden fazla öne çıkardı, ne de elinden bıraktı. II Abdülhamid bunun yerine halifelik makamına dünyevi bir görünüm verseydi o zaman diğer devletler halifelik makamını tanımayacak ve onu zor durumda bırakacaktı (Toynbee, 1998, s. 56). II Abdülhamid'in halifelik makamına ağırlık verdiğini gözlemlemek mümkündür. Bununla beraber padişahın konjonktüre göre politik tutumunda değişikliğe gittiğini de göz ardı etmemek gerekmektedir.

Halifeliğin Kaldırılması Meselesi

Hükümdar veya halifelik meselesinin tartışmaya açılması kendisiyle beraber onun kaldırılmasına dair görüşlerin ortaya atılmasına olanak sağlamış oldu. Ali Suavi halifeliğin dini bir temelden yoksun olduğunu belirtmektedir. Bu makam özellikle II. Abdülhamid zamanında daha çok siyasi bir amaç olarak kullanılmaya başlamıştır. Padişahın halife unvanı kullanması dini açıdan onun otoritesini güçlendirmekte ve tüm müslümanların desteğini almayı amaçlamaktaydı (Karpas, 2009, s. 224). Politik bir açıdan iyi bir hamle olarak değerlendirilen bu tutumun bekleneni verdiğini söylemek bir az zor gözükmektedir. Çünkü padişahın tahta çıkmasından sonra Ruslarla savaş başlamıştır. Oradaki Müslümanlar aracılığıyla Rusya'da sorun çıkarma amacı güden bir politika izlenmiş fakat, bir sonuç alınamamıştır. Bu da hilafetin gerçek anlamda dini temelden yoksunluğunu göstermektedir (Erdül, 2002, s. 149). Fakat burada göz ardı edilmemesi gereken bazı etkenlerin olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Bir kere Rusya müslümanları bir anlamda modern askeri bilgiden yoksunlardı. Çar İmparatorluğu'nda Müslüman olan birinin askere alınması neredeyse imkansız gibiydi. Özellikle Müslüman topraklarında gerçekleştirilen ayaklanmalar nedeniyle bu tutum benimsenmeye başlanmıştır. Bundan başka söz konusu dönemde Rusya'nın gücü kendi iç sorunlarıyla başedebilecek seviyedeydi. Müslümanların birlikte hareket etmekten yoksun olduğunu da kabul etmek gerekmektedir. Onların kendi aralarındaki anlaşmazlık birlikteliğe zarar vermekten başka bir işe yaramıyordu. Toplumda dini mezhep farklılığı mevcuttu ve bu da Çar yönetimine o coğrafyayı idarede kolaylık sağlamaktaydı.

Modernleşmeyle birlikte İslam coğrafyasında ümmetle millet algısı ayrılmaya başladı. Ziya Gökalp'e göre bunun nedeni büyük imparatorlukların yıkılması sonucunda ordaki milletlerin ayrı bir devlet olarak teşkilatlanma çabası içine girmeleriydi. İmparatorlukta dini reis olan kişinin yetkisi oradaki bütün milletlerin başkanı olabilmekle alakalıydı. Fakat milletlerin yeni devletler kurma gayreti ve isteği sonucunda siyasi reislik ortadan kalkmaya başladı. Dini reis artık bireylerin dini yaşamıyla ilgilenir duruma geldi. Siyasi reis ise kendi milletinin başkanı olarak kendini belli etmeye başladı. Son dönemlerdeki gelişmelerin tesiriyle artık ümmet yararıyla millet yararının ayrı olduğuna dair kanaat oluştu. Millet teşkilatı özel bir mahiyete bürünme evresine girdi. Soyutlaşmış ümmet teşkilatı halifeye, millet olarak kendi devletini kuran kavimlere etki etmek için olanak sağlamaktadır. Osmanlı döneminde halife sadece Müslümanlarla ilgilenmekteydi. Çünkü halife siyasi bir misyona sahipti. Bu misyonun kaldırılması sayesinde halife diğer devletlerde yaşayan Müslümanlarla da ilgilenme imkanı buldu. Böylece diğer hükümetler halifenin kararlarına ve onun orada yaşayan Müslümanlarla ilgilenmesine karşı çıkmama tutumu sergilemeye başladı. Halifeliğin siyasi misyonunun kaldırılması onun etki alanını büyütmiş oldu. O eskisinden daha büyük bir Müslüman grubuyla

ilgilenebilme şansı elde etti (Gökalp, 2010, s. 28). Gökalp bu sebepten de halifeliğin kaldırılmasında bir sakınca olmadığını belirtmektedir.

Söz konusu misyonun kaldırılmasındaki diğer etkenlerden biri de Araplar arasındaki Vehhabilik gösterilebilir. Vehhabiler'e göre Türkler fetih sonucunda halifeliği bir ganimeti olarak elde etmişlerdi. Bu yüzden Türklerin halifelikle bir ilgisi yoktur. Halifelik yeniden kendi vatanına ve Araplara geri dönmelidir. Osmanlı'nın son dönemlerinde özellikle Müslümanların isyana kalkışması, dinin toplumdaki birliği pekiştirmek etkisinin azaldığını göstermektedir (Karal, 1980, s. 93). Eskiden din farklı kavimleri belli bir amaç uğruna birlikteliğe itebiliyordu. Bu özellikle dinin yaygınlaşması veya diğer din mensuplarının Müslüman coğrafyayı tehdidi zamanı kendini belli etmekteydi. Modernleşme süreciyle birlikte bu nedenlerin etkisinin bile azaldığını görmek mümkündür.

Seyyid Bey'e göre dinimizde tırnak kesilmesine kadar birçok konularla ilgili hadisler mevcuttur. Fakat halifenin nasıl tayin edileceği, hilafetin önemi, şartlarının ne olacağına dair hadisler pek yoktur. Çünkü bu konular dinin değil, siyasetin alanına girmektedir. Bu konular zaman, örf ve mekana göre değişebilme özelliğine sahiptir. Peygamber de bu nedenle idareye ilişkin kararları ümmete bırakmıştır (Seyyid Bey, 2011, s. 238). Halifeyi dini bir başkan olarak görmemek gerekmektedir. Çünkü böyle bir başkan dini yetkilerini kullanarak bazı kararlar alma yetkisine sahip olur. Oysa tarihe baktığımızda halifelerin dini konularla ilgili pek de karar almadıklarını görmek mümkündür. İlk halifelerin dini konularda karar verdikleri gözlemlenmiştir. Fakat bu onların konularından değil, ashaptan olmalarıyla ilgili bir durumdur. Sonuçta halifenin şeriatın uygulamasını gözetmek ve İslam'ı yaymak gibi bir görevi vardır. Onun dinin kendisi üzerinde hiçbir yetkisinin olmadığını görmek mümkündür (Karal, 1980, s. 100).

İslam'ın ilk dönemlerinde diğer toplumlar yeni dine daveti kabul etselerdi, farklı siyasi sistemlere sahip dinen bir olan ümmet oluşacaktı. Gökalp buradan hareketle dini ve siyasi hayatın farklılığına vurgu yapmaktadır. Fakat dinin savaşlar sonucunda yayılmaya başladığını göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu durum halifeliğin dini ve siyasi gücünün oluşmasına olanak sağladı. Türkiye'deki din ve siyaset ayrımının da bu isteği bir anlamda gerçekleştirme gücü var (Gökalp, 2010, s. 41-42). Böylece hilafetin etki alanı büyümüş olacaktı.

Abdullah Cevdet modernleşme sürecinde özellikle hükümdarı esas suçlu olarak görmektedir. Elbette ki, aydınların bu tutumlarına Abdülhamid yönetiminin de etkisi olmuştur. Abdullah Cevdet hükümdarın halkı cahil bıraktığını söylemektedir. Böylece hükümdar halkı daha kolay yönetebilmektedir. Din adamları da gerçekleri söylemedikleri için bu süreçte sorumlu kimseler olarak görülmüşlerdir. Kadereci bir zihniyetin oluşumunda da din adamlarının etkisi büyüktür. Söz konusu zihniyete sahip olan toplumun da geri kalması olağan karşılanmalıdır (Gündüz, 2007, s. 108-109). Abdullah Cevdet böylece Müslümanların kadere boyun eğmek tabirini tartışmaya açmaktadır. Çünkü Müslümanlar her olayı kadere bağlayarak yorumlamakta ve böylece kendi güçsüzlüklerini öne çıkarmaktadırlar. Oysa insanın kaderinin kendi ile ilintili olduğunu bilmesi gerekmektedir.

Ülkedeki kanunları padişah belirlediği için uygulayıcılar da halk arasından seçilirdi. Buna dini önderlik de eklenince halkın sadece mahkum gibi itaati öne çıkıyor. İnsanlar padişaha inandıkları için kanunlardan habersiz yaşıyorlar (Rəsulzadə, 1917). Çünkü hükümdarın onlar için doğru kararı vereceğine inanıyorlar. 1857 yılında Hindistan'daki Sipahiler İsyanı zamanı İngilizler Sultan Abdülmecid'in halife sıfatıyla oradaki Müslümanlara kraliçeye itaat

etmelerine ilişkin tavsiye fermanı çıkarmayı başarmışlardı (Akçura, 2001, s. 34). Bu da söz konusu makamın başka amaçlar için de kullanıma açık olduğunu göstermektedir. Kalküta'daki "Hablul-metin" gazetesinde Osmanlı padişahı Abdülhamid'in siyaset aleminde bir numara olduğuna dair bir yazı çıkmıştı. Öyle şeyler yazılmış ki, sanki padişah insan değil, bir melektir. Oysa Sultan Abdülhamid'in iktidara gelmesinden sonra Osmanlı Devleti giderek daha çok toprak kaybetmeye başladı. Ama yine de Abdülhamid'den daha iyi siyasetçi yoktu, çünkü o ülkeyi mahvederek Müslümanlar arasında daha çok seviliyordu (Məmmədquluzadə, 2004, s. 307). Bu sevginin kaynağının temin eden etkenlerin başında da onun halife sıfatıyla İslam aleminin başı olarak görülmesi gelmektedir. Halifelik makamında olan kişi yaptıklarını dinden hareketle meşrulaştırdığı için halk tarafından kabul görmektedir. Böylece yapılanların iyi veya kötü olmasının bir önemi kalmamaktadır. Çünkü önemli olan niyetti.

3 Mart 1924'te son halife Abdülmecid Efendi'ye meclisin kararı açıklanarak ülkeyi terk etmesi istenildi. Son halife Ankara hükümetiyle iyi ilişkiler kurmuş olsa da, potansiyel olan ikinci bir iktidarla mücadele etmek Cumhuriyet için zorluk çıkarabilirdi. Halifenin zaten yeni yönetim siseminde kalması mantıksal olarak hiç de doğru gözüküyordu. Çünkü hilafet sadece ruhani bir kurum değildi ve siyasileşmesi de kaçınılmazdı (Ortaylı, 2006, s. 18-19). Halifeliğin kaldırılmasıyla Türkiye artık İslam'ın merkezi olmaktan çıkmış, dini kimlik yerine dünyevi kimliğe bürünmüştü (Toynbee & Kirkwood, 2009, s. 230). Bu nedenle İngiliz ve Fransızlar, halifenin tahttan çekilmesini büyük hayal kırıklığıyla karşıladılar. Bu durumun onları kedere boğduğunu söylemek bile mümkündür. Aynı tepki, İran Şahı tahttan indiğinde de gözlemlenebilmektedir. Görünen o ki, biz Müslümanları çok yakın dostları olarak görmektedirler (Məmmədquluzadə, 2004, s. 158). Memmedguluzade de böylece halifelik makamının diğer ülkeler için kullanıma açık olduğunu vurgulamaktadır. Bu yüzden de söz konusu makamın yetkilerinin azaltılması veya kaldırılması daha mantıklı gelmektedir.

Zaten Dünya Savaşı'nda İngiliz ve Rus hükümetlerine itaat eden Müslümanlar halifenin cihad ilan etmesine rağmen tebaası oldukları ülkelerin ordularına katılarak halifeye karşı savaşa girmiştiler (Toynbee, 1998, s. 61). Bu da hilafet makamının I Dünya Savaşı sırasında "cihad"ın ilan edilmesiyle sarsıldığını göstermektedir. Nitekim bu adı en çok kullanan II Abdülhamid bile Dünya Savaşı sırasında söz konusu politikanın bir işe yaramayacağını belirtmişti (Ortaylı, 2014, s. 185). Tüm bunlar İngiliz ve Fransızların hilafetin ilgasına ilişkin tepkilerinin mantıklı olduğunu ispat etmektedir. Sonuçta söz konusu makam başka devletler için de önem arz etmekteydi. En azından Müslümanları tek bir merkezden yönetebilme veya İslam coğrafyasını etkileme olanağına sahip olabilirdi. Çünkü potansiyel olarak Müslüman ülkeleri kontrol edebilmekle birlikte, Rusya gibi bir imparatorluktaki Müslümanları halife sayesinde kısırtabilme imkanı elde etmiş oluyordular.

Tanzimattan önceki sistemde birtakım dirilik, arpalık, yeniçerilik ve sipahilik gibi artık yetersiz duruma gelmiş ve cansızlaşan kaideler vardı. II Meşrutiyet sayesinde bu cansızlar ortadan kaldırıldı. İstibdat da bir anlamda kendi içinde meşruti yönetim düşüncesini geliştirdi. Dünya Savaşı sırasında ve sonra da milli mefkure etrafında birleşen memleket insanları milli bünye haline geldi. Saltanat ve Hilafetin kaldırılması da aynı şekilde değerlendirilebilir. Tüm bunlar bir anlamda ruhun şuuruzluktan şuurlu hale gelmesini göstermektedir (Gökalp, 1977, s. 20). Bu sayede Gökalp artık hiç bir yararı olmayan kurum ve kaidelerin ortadan kaldırılmasının ve zamanın gereklerini elde etmeye çalışmanın gerekliliğini vurgulamaktadır.

Düşünür dönüştürülmeden kalan şeylerin ise zamanla gereksiz olacağını anlaşılabileceğini belirtmektedir.

Zamanla halifelik dini görünümünü kaybetmişti. Çünkü halifeler dinle ilgili herhangi bir fetva vermemekte ve sadece dinin koruyucusu olarak gözükmekteydiler. Bu yüzden de halifeliğin dini kimlikten çok siyasi kimliği ön plandaydı (Toynbee & Kirkwood, 2009, s. 216). İslam dünyası milliyetçi akımlardan etkilenmeye başlamıştı. Arnavut ve Arap ayaklanmaları, yetkililerin İslam birliği umutlarını baltaladı. I Dünya Savaşı sırasında Arapların Osmanlı'ya karşı yaptıkları bunu tam olarak ortaya koymuştur. Bundan başka Hindistan'dan gelen Müslümanlar da Çanakkale Boğazı'na saldırmaktan geri durmamışlardı. Bu da halifenin onların gözünde fazla bir etkisinin olmadığını göstermektedir (Rəsulzadə, 2012, s. 46). Böylece Resulzade halifelik makamının gereksizliğine dikkat çekerek o olmadan da yönetimin kendi işlevini görebileceğine vurgu yapmaktadır. Ona göre söz konusu makam zamanın gerekliliklerini yerine getirmekte yetersiz duruma gelmiştir. Bu nedenle onun kalmasına ihtiyaç yoktur.

Kılıçzade Hakkı dönüşüm için milli duygunun olması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre yönetim bireye bu duyguyu vermek yerine daha çok dini öne çıkardığı için birey dine bağlı hale gelmiştir. Bunu yapanın da sultan olduğu ileri sürülmüştür (Gündüz, 2007, s. 117). Dine bağlı olan bireyler için de dini liderin söylediği önem arz etmektedir. Sonuçta ahiretin kazanılması dini emirlere uyulmasından geçmektedir. Ahiretini daha çok düşünen kişi için düşmanla işbirliği yapmak veya onun boyunduruğu altında olmak pek de önemli değildi. Çünkü öbür dünya esas olduğundan onun sevap kazanması gerekmektedir. Bunun için de “Allah'ın yeryüzündeki gölgesi” tabiri kullanılan padişah veya halifenin dediklerini yapması en uygunuydu. Nitekim Kurtuluş Savaşı zamanında da bu etken her zaman mücadeleye karşı başkaldırmada kullanılmıştır. Bu da İstanbul'dan gelen haberlerin veya gazetelerin Anadolu'ya yayılmamasını gerekli kılmaktaydı. Sonuçta toplumun çoğu okuma yazma bilmeyen ve şeyhleri dinleyenlerden oluşmaktaydı (Akşin, 2013, s. 103-104). Bu bir nebze insanların dini duygularından yararlanmak anlamına gelmektedir ki, bazı din adamları da kendi menfaatleri için bundan istifade etmişlerdi. Din adamları birtakım dini gerekçelendirmelerle insanları yöneltmenin daha kolay olacağını da sezmişlerdi. Özellikle dini açıdan korkutulmak insanların kararı sorgulamak yerine ona itaati tercih etmeye daha sıcak bakmalarına olanak sağlıyordu.

Genel olarak değerlendirildiğinde halifelik makamına vurgu yapılması o gün için uygun sayılabilirdi. Birbirine uzak coğrafyalara dağılmış Müslümanlar arasında iletişim modern teknoloji sayesinde gerçekleşecekti. Özellikle tren yolunun çekilmesiyle hacıların Osmanlı topraklarına girmesi halifelik propagandası için büyük olanak sağlayabilirdi. Bundan başka İngiltere ve Rusya arasındaki çekişme de bu sürece müspet etki edecek duruma gelmişti (Toynbee & Kirkwood, 2009, s. 225). Ama beklenenin olmadığı gözlemlenmiş ve özellikle 1914'teki cihad fetvası bir işe yaramamıştı. Diğer yandan I Dünya Savaşı'nda Türklerin yenilmediğini söylemek mümkündür. Aslında yenilen Osmanlılık ve İslamcılık oldu. Türkler cihat ilan ederek güçlerini gösterdiler. Aksine diğer Müslümanlar ve Osmanlılık adı etrafında toplananlar Türklerin karşısına çıkarak bölünme yolunu seçtiler. Sonuç olarak Türkler kendilerinden başka kimseye güvenemeyeceklerini anladılar. Osmanlı İmparatorluğu ve Müslüman Hilafet, yenilgiyi kabullenmek zorunda kaldı (Rəsulzadə, 1919). Beklenildiği gibi hilafetin Müslümanları tek merkezde birleştireceğine olan umut da böylece zayıflamış oldu.

Tartışma ve Sonuç

Hükümdarlık makamı Türk toplumu için en üst mercii olarak bilinmektedir. Bu nedenle tüm görevlere atanan memurlar hükümdar adına iş yaptıklarını beyan ederek çalışmaya koyulmaktaydı. Böylece halkın onlara inanması kolaylaşmaktaydı. Sonuçta memurlar devletin başı olan hükümdarın emirlerini yerine getirmekteydiler. Halkın gözünde hükümdar devletin başı olmakla birlikte dinin bekçisi konumuna da sahipti. Dinin bekçisi olarak görülen hükümdara karşı gelmek toplum düşününde hoş karşılanacak bir durum değildi. Çünkü ona karşı gelmek dine karşı gelmekti ve bunun sonucunda dinin zayıflayacağı düşünölmekteydi. Özellikle XIX. yüzyıldan itibaren hükümdarın kendini halife olarak tanıtmaması ve durmadan Batı'nın İslama karşı izlediği politikaya vurgu yapılması halkta bu şekilde bir düşünce oluşmasına sebebiyet vermişti. Böyle durumda bir Müslümandan beklenen elbette ki, sorgulamak yerine itaat etmek olacaktı. Çünkü sorgulamak birlikteliğe zarar verebilirdi ve bu İslamı Hıristiyan dünyası karşısında daha da zayıf duruma düşürebilirdi. Zaten belli fetva veya dini gerekçelendirmelerle de itaat desteklenmekteydi. Halife dinin bekçisi olarak göröldüğü için onun dine karşı herhangi bir tutum sergilemesi beklenemezdi. Sonuçta o, Allah'ın dinini korumaktadır. Verdiği emirlerde veya aldığı kararlarda esas olarak dini korumayı amaçlamaktaydı.

Düşünürlerin bir kısmı hükümdar veya halifenin önemine değinerek, onu birleştirici bir etken olarak görmekteydiler. Onlara göre eskiden tüm Müslümanlar arasında birlikteliği temin eden makam XIX. yüzyılda da bu misyonu kolay bir şekilde gerçekleştirebilirdi. Özellikle Hıristiyanların İslam coğrafyasına ilişkin politikalarına karşılık olarak hilafet makamının varoluşunu devam ettirmesi gerekmekteydi. Said Halim Paşa, Ahmet Midhat Efendi, Mehmet Akif Ersoy, İsmail Hakkı İzmirli, Musa Carullah gibi düşünürlerin hilafet makamının önemine vurgu yapmalarının en önde gelen nedenlerinden biri buydu. Dönemin düşünürleri bunu geçmişe yönelik bir gerekçelendirmeye açıklama yolunu seçmişlerdi. Sonuçta uzun yıllar söz konusu makam Müslümanları birleştirmede önemli rol oynamıştı. Hükümdarın halife olarak kendini tanıtmaması onun yaptıklarını veya politikalarını meşrulaştırmasına olanak sağlamaktadır. Tek bir kişide siyasi ve dini gücün bulunması onun etkinliğinin daha çok artmasına neden olmaktadır. Bu yüzden de dönemin bazı düşünürleri deneyimlenmiş bir makamın varlığının önemine dikkat çekmişlerdir. Eskiden olduğu gibi yine hükümdar veya halife Batı'dan gelebilecek tehlikelere karşı gerekli cevabı verebilirdi.

Hükümdar veya halifenin varlığının tartışılmasına sıcak bakan düşünörlere göreyse söz gücün etkisinin giderek azalmasına ilişkindir. Özellikle Ziya Gökalp, Celil Memmedguluzade, Mehmet Emin Resulzade, Abdullah Cevdet, Seyyid Bey, Ali Suavi gibi düşünürlerin hilafeti ve halifeyi eleştirmesi söz konusu makamın artık eskisi gibi kendi işlevini yerine getirmemesinden kaynaklanmaktaydı. Eskiden siyasi ve dini gücü elinde bulunduran hükümdar toplumu kendi etrafında birleştirme gücüne sahipken, sonradan bu etkisini kaybetmeye başlamıştır. Gücünü kaybetmeye başlayan hükümdar veya halife böylece yapılan saldırılara karşı koyamayacak hale gelmiştir. Batılı devletlerin durmadan onun işine karışması ve ona istediklerini yaptırması söz konusu makamın varlık nedenine gölge düşürmeye başlamıştı. Artık yabancıların isteklerine göre hareket eden halife böylece Müslümanları koruyamaz hale gelmişti. Müslümanları koruma gücünden yoksun olan halifenin varlığının bir önemi olamazdı.

Bazı düşünürler hilafetin düştüğü durumdan kurtulacağına vurgu yaparken, bazıları güçsüzlüğün kabulünün mantıklı olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu yüzden eskiden hareketle bu günü yorumlamak yerine mevcut durumun değerlendirilerek çözüme varılması bazı düşünürlerin tarafından benimsenilmiştir. Özellikle halifenin dini gücünün devam etmesi desteklenmiştir. Buna karşılık halifenin siyasi gücünün ise alınmasına yönelik tutum sergilenmiştir. Farklı ülkelerde yaşayan Müslümanları dini bağlamda kendine itaat ettirme olanağına sahip halifenin varlığından pek de sakınca görülmemiştir. Sonuçta siyasi güçten yoksun olduğu için yeni yapılanmaya da etki edemezdi. Fakat sonradan halifenin Türkiye Cumhuriyeti'ne olan tutumunda farklılıklar sezilmiş ve halifelik makamından vazgeçildiğine ilişkin karar verilmiştir. Böylece halifelik Türkiye Cumhuriyeti'nin bir parçası olmaktan çıkarılmıştı. Bir anlamda yeni kurulan devlette potansiyel olarak ikinci bir güce sahip makamın bulunması, onun varlığına tehdit olarak görülmüştür. Son yıllarda Batılı devletlerin isteklerine uygun hareket etme potansiyelini esas alarak halifenin yeni yönetime karşı tehdit oluşturabileceği düşünülmüştür. Sonuçta Kurtuluş Savaşı'nda karşı tarafta Batılı devletler vardı ve belli bir süre hilafet makamı bu güçler tarafından desteklenmekteydi. Olayların akışı ve gelinen durum hilafet ve hükümdarlık makamının kaldırılmasına neden olmuştur. Söz konusu makamın kendi işlevselliğini kaybettiğini ve sadece görüntü olan bir kurum haline geldiği kanısına varılmıştır.

Kaynakça

- Ahmet Mithat, E. (2004). *Üss-i İnkılap(2): II Abdülhamid Han'ın Cülusundan Birinci Seneye Kadar*, T.G.Seratlı (Haz.). Selis yayınları.
- Axundzadə, M. F. (2005). “Kəmalüddövlə Məktubları”, *Əsərləri II Cild*, H.Məmmədzadə (Haz.). Şərqi-Qərb.
- Akçura, Y. (2001). *Yeni Türk Devletinin Öncüleri(1928 Yılı Yazıları)*, N.Sefercioğlu (Haz.). Kültür Bakanlığı yayınları.
- Akşin, S. (2013). “Konya Delibaş İsyanının Anatomisi”, *Neden Geri Kaldık? Bitmeyen Kavga:Çağdaşlaşma*. Kaynak yayınları.
- Bıçak, A. (2013). *Türk Düşüncesi II:Kaygılar*. Dergah yayınları.
- Bigi, Carullah Musa. (1997), *İslam'ın Elifba'sı*, İ.Maraş & S.Erşahin (Haz.). Seba yayınları.
- Dayanç, M. (2012). “Ahmet Midhat Efendi ve Üss-i İnkılap Üzerine”, *Turkish Studies*, Vol.7/1, s. 837-847. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2790>
- Erdül, M. (2002). *Başveren İnkılapçı Ali Suavi*. Toplumsal Dönüşüm yayınları.
- Ersoy, M. A. (2011). “Bayezid Kürsüsünde Vaaz”, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi:Kişiler ve Metinler I*, İ.Kara (Haz.). Dergah yayınları.
- Gökalp, Z. (1977). “Fırkaların Siyasi Tasnifi”, *Makaleler IV(İslam, İktisad, İçtimaiyat, Şair, Halka Doğru Mecmualarında Çıkan Makaleleri)*, F.R.Tuncor (Haz.). Kültür Bakanlığı yayınları.
- Gökalp, Z. (2010). *Küçük Mecmua-III* (Çev. Ş.Filiz). YARMH yayınları
- Gündüz, M. (2007). *II. Meşrutiyet'in Klasik Pradigmaları*. Lotus yayınları.
- İzmirli, H. İ. (1997). “Hilafet-i İslamiye”, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi:Kişiler ve Metinler II*, İ.Kara (Haz.). Kitabevi yayınları
- Kara, İ. (2014). *İslamcıların Siyasi Görüşleri I:Hilafet ve Meşrutiyet*. Dergah yayınları
- Kara,İ. (2002). “Risaleler ve Müellifleri Hakkında Bazı Bilgiler”, *Hilafet Risaleleri 1 Cilt:II Abdülhamit Devri*. Klasik yayınları.
- Karal, Z. E. (1980). *Halifeliğin kaldırılması*. TTK yayınları.
- Karpat, H. K. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*, G.Ayas (Haz.). Timaş yayınları
- Lewis, B. (2011). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev.B.B.Turna). Arkadaş yayınları. (Orijinal çalışma 1961 yılında yayımlandı.)
- Məmmədquluzadə, C. (2004). “Xilafət Məsələsi”, *Seçilmiş Əsərləri III Cild*, İ.Həbibbəyli (Haz.). Öndər nəşr.
- Məmmədquluzadə, C. (2004). “Təməllüq”, *Seçilmiş Əsərləri II Cild*, İ.Həbibbəyli (Haz.). Öndər nəşr
- Ortaylı, İ. (2006). *Son İmparatorluk Osmanlı*. Timaş yayınları
- Ortaylı, İ. (2014). *İmparatorluğun Son Nefesi: Osmanlı'nın Yaşayan Mirası Cumhuriyet*. Timaş yayınları
- Resulzade, M. E. (2014). *İhtilalci Sosyalizm ve Demokrasi*, R.Cabbarlı (Haz.). Doğu
- Rəsulzadə, M. Ə. (1991). *Əsrimizin Səyavuşu*. Gənclik nəşriyyat
- Rəsulzadə, M. Ə. (2009). “Qövm və Millət”, *Milli Birlik*, Y.Türkel (Haz.). Çıraq.

- Rəsulzadə, M. Ə. (2012). *Panturanizm. Qafqaz Sorunu* (Çev.Y.Türkel). Təknur.
- Rəsulzadə, M. Ə. (5 aprel 1917). “Cəmaət idarəsi”, *Açıq söz qəzeti*, S:442.
- Rəsulzadə, M. Ə. (17 yanvar 1919). “Türkiyə məğlubmudur?”, *Azərbaycan qəzeti*, S:90
- Said Halim, P. (2003). *Bütün Eserleri*, N.A.Özalp (Haz.). Anka yayınları
- Said Halim, P. (2004). “Türkiye ve Hilafet” (Çev. İ.Taşpınar). *Hilafet Risaleleri 4. Cilt: II Meşrutiyet Devri*, İ.Kara (Haz.). Klasik yayınları
- Said Halim, P. (2011). “İslamda Siyasi Teşkilat”, *Türkiye`de İslamcılık Düşüncesi:Kişiler ve Metinler I*, İ.Kara (Haz.). Dergah yayınları.
- Seyyid Bey. (2011). “Hilafetin Şer`i Mahiyeti”, *Türkiye`de İslamcılık Düşüncesi:Kişiler ve Metinler I*, İ.Kara (Haz.). Dergah yayınları.
- Toynbee, J. Arnold. (1998). *1920`lerde Türkiye:Hilafetin İlgası* (Çev. H.Aktaş). Yöneliş yayınları. (Orijinal çalışma 1925 yılında yayımlandı.)
- Toynbee, J. Arnold & Kirkwood, P. Kenneth. (2009). *Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu* (Çev. K. Yargıcı & N.Uğurlu). Örgün yayınları. (Orijinal çalışma 1926 yılında yayımlandı.)